

UDK 821.162.3.09+811.162.3(091):929 Zlobický J. V.

Jasna Honzak Jahić

Filozofska fakulteta v Pragi

DELEŽ DUNAJSKIH ČEHOV PRI RAZVOJU BOHEMISTIKE IN SLAVISTIKE:
JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ (1743–1810)

Prispevek predstavlja vlogo, ki jo je ob koncu 18. stoletja v idejnih in družbenih okoliščinah razsvetljenega absolutizma v Avstrijsko-Ogrski monarhiji, na Dunaju, imel Josef Valentin Zlobický (1743–1810), od l. 1775 prvi profesor češkega jezika in literature na dunajski univerzi, cenzor slovanskih, predvsem čeških publikacij ter prevajalec jožefinskih zakonov.

The paper outlines the role of Josef Valentin Zlobický (1743–1810) in Vienna at the end of the 18th century, in the ideological and social circumstances of the enlightened absolutism of the Austro-Hungarian monarchy. Zlobický was the first professor of Czech language and literature at the University of Vienna from 1775, the censor of Slavic, mainly Czech publications, and translator of the Josephine Laws.

Ključne besede: Josef Valentin Zlobický, Avstrijsko-Ogrska monarhija, profesor češkega jezika, cenzor slovanskih publikacij, prevajalec jožefinskih zakonov

Key words: Josef Valentin Zlobický, Austro-Hungarian Empire, professor of Czech, censor of Slavic publications, translator of Josephine laws

O Polovico 18. stoletja (1740–1790) sta Marija Terezija in njen naslednik Jožef Drugi v idejnih, političnih in pragmatičnih okoliščinah razsvetljenega absolutizma utrjevala centralistično Avstro-Ogrsko monarhijo na podlagi utilitarne pobude: povečati produktivnost in dvigniti gospodarsko, finančno in vojaško moč države. Terezijanske in jožefinske reforme, med njimi uvedba dednega prava (1769), patent verske strpnosti (1781), patent o omejitvi tlake (1782), nevoljniški patent (1782), ki je omogočil pridobitev osebne svobode, so globoko posegle v poznofevdalna pravna in ekonomska naravna razmerja. Začel se je nov večsmeren proces: država je začela prevzemati pravice in dolžnosti stanov, te pa so z reformami postale socialno (bolj) profilirane in ekonomsko (bolj) gospodarne. Nasprotje, značilo za to prehodno dobo, nastajanje moderne birokratske države v okoliščinah pozne stanovske družbe, je vplivalo tudi na učinke reform, niso bili enosmerni. Njihov osnovni namen, pripravljati pot državnemu birokratizmu in omejenemu ekonomskemu liberalizmu, je namreč nezavedno omogočil tudi prodor novih socialnih tokov, začetke razvoja urbanizacije, industrializacije in narodnih skupnosti.

Reformno delovanje razsvetljenske politike na področju šolstva se kaže v prizadevanju po splošni šolski obveznosti, uvedeni z uradno šolsko naredbo (6. dec. 1774). Splošna šolska obveznost je bila v skladu z gospodarskim utilitarizmom,¹ hkrati pa je

¹ Obvladanje slovenščine pri sporazumevanju socialno nehomogenih govorcev kot koristno za socialno višje sloje je lepo razvidno v Uvodu v Krainsko gramatiko: kmeta lažje pripravi do tega, da posluša cerkev in državo (Pohlín 1768: 10).

načelne narave, saj splošna šolska naredba ni vsebovala določb o skrbi za deželne jezike in je eksplicitno uveljavljala nemško šolo naproti latinski (Ciperle 1979: 439).² Administrativna unifikacijska težnja dunajske oblasti po enotnem državnem jeziku – nemščini, je rabo državnega jezika intenzivirala: ohranjala na uveljavljenih področjih (poleg šolstva v upravi³ in sodstvu), in hkrati posegala na nova, v znanost (prej latinščina), v gledališče (prej italijanščina), v književnost (tekma z bolj razvito severnonemško literaturo) (Koruza 1991). Tudi nova ideologija, ideologija vsecesarskega domoljubja, ki jo je razvijal svetovalec na dunajskem dvoru, teoretik razsvetljenega absolutizma Josef Sonnenfels (1733–1817), in naj bi nadomestila deželni patriotizem, je posredno vzpodbujala ekspanzivni pritisk nemškega jezika v večnarodni državi (Vintr 2004a: 14–15).

1 V drugi polovici 18. stoletja je bil v državnem središču Avstro-Ogrske monarhije, na Dunaju, javni položaj češkega jezika izmed vseh slovanskih jezikov najbolj ugoden, bil je poleg nemškega edini, ki se je poučeval na več inštitucijah in na dunajski univerzi.⁴ Na zahtevo Marije Terezije je bil namreč uveden pouk češčine na nekaj pedagoških inštitucij: na elitno gimnazijo Theresianum (1752), na tereziansko oficirsko akademijo v Dunajskem Novem mestu (1752), na plemiško vojaško akademijo (1754), na dunajsko univerzo (1775) in na inženirsko akademijo (1784), celo prej, že leta 1747, je prišel z Dunaja predlog, naj bi na Karlovo univerzo vpeljali tudi češčino, vendar se praški profesorji na predlog niso odzvali (Šimeček 1979, cit. Vintr 2004a: 14).

Položaj češkega jezika v dunajskem visokem in srednjem šolstvu je rezultat lojalnega odnosa države, ki je bil sestavni del avstrijske državne politike. Avstro-Ogrska je bila v štiridesetih letih 18. stoletja vojaško ogrožena, največji zunanji sovražnik monarhije je postala zlasti po izgubi Šlezije Prusija, in ogrožena monarhija je nujno potrebovala zaveznike. Najvažnejši med njimi so postali Čehi, saj se je večina vojn za ozemlja in dediščino odigrala prav na češkem ozemlju. Za upravo, državno vojsko, sodstvo in administracijo v čeških deželah je postala zmožnost češkega jezika nujnost.

Aktualni položaj češkega jezika je podpiralo tudi zanimanje za češko zgodovino in kulturo med elito, izobraženci in plemstvom. Pomebno obvestilno in vplivajnsko vlogo na naslovnike so imela tudi tista besedila, ki so z naglašanjem slavne preteklosti, izraznih sposobnosti in estetskih vrednosti češkega jezika, uresničevala simbolno nalogo obrambe jezika. Med temi besedili, ki sicer v češki kulturni zgodovini niso no-

² Kakšen je bil dejanski položaj deželnega jezika – slovenščine? »Ker so se učitelji ves čas pritoževali osrednjim oblastem, da pouk počasi napreduje zaradi nerazumevanja učne snovi v nemškem jeziku, je bilo potrebno vsaj v trivialkah na Kranjskem in Goriškem upoštevati pouk v slovenščini. Na Koroškem in Štajerskem pa se je v najboljšem primeru dopuščal dvojezični pouk« (Ciperle 1979: 438).

³ Legitimno nove možnosti za slovenščino, ne pa tudi preseganje njenega diglosijskega položaja, so pomenila tedanja upravna besedila, tj. javne okrožnice, patenti, in javna naznanila, kurende. Zaradi iz njih izhajajočih dolžnosti za slovensko prebivalstvo so morala biti splošno razumljiva, zato so jih prevajali v slovenščino in tiskali.

⁴ Kmalu po nastopu Jožefa Drugega je bil ukinjen študij jezikov na dunajski filozofski fakulteti; razlogi so bili finančne narave. Edino izjemo med jeziki je predstavljal študij češkega jezika, ki je ostal, ker »je bil potreben in v mnogih ozirih nujen« (Studienhofkomision, 1791) (Reichel 2004: 32).

vost, pač pa stalnica češkega deželnega patriotizma,⁵ so imela največji pomen tista, ki so vzdrževala kontinuiteto: sočasno besedilo mladega grofa Františka Josefa Kinskéga (*Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, 1773) in besedilo zgodovinarja Bohuslava Balbína (1621–1688), vodilne osebnosti intelektualnega kroga jezuitov in (redkih) laičnih izobražencev (npr. V. J. Rosa) iz obdobja baroka, *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (*Obramba jezika slovanskega, posebej češkega*). Balbínovo besedilo, ki se je rokopisno širilo v zasebnem krogu avtorjevih prijateljev in somišljenikov, je bilo izdano šele dobrih sto let kasneje (1775, urednik F. M. Pelcl).

1.1 V idejnih okoliščinah razsvetljenstva in fiziokratizma je bilo razvrednoteno staro pojmovanje znanosti in izobrazbe, na hierarhično lestvico duhovnih vrednot se je povzpelo naravoslovje, spoznano za ustrežno podlago naprednejšega gospodarstva. Po navetu razsvetljenca Gerarda van Swieten (1700–1772) je Marija Terezija leta 1780 ustanovila Dvorno študijsko komisijo, tedanje ministrstvo za šolstvo, ki je imelo nalogo posodobiti šolstvo in univerzitetni študij. Druga terezijanska univerzitetna reforma (1774), nujna že zaradi ukinitve jezuitskega reda (1773), se je dolgo pripravljala in pri tem tudi zgledovala po razvitejših tujih univerzah (Göttingen, Jena). Prenova študija na filozofski fakulteti je okrepila vlogo nemščine na prej latinski univerzi in prinesla nove praktične usmeritve: povečal se je delež naravoslovnih in političnih ved, v zdaj triletni in ne več dvoletni študij pa so bili vključeni tudi živi sočasni jeziki (češčina, španščina, francoščina, italjanščina).

1.2 Pri uvajanju novih smeri v univerzitetni študij na dunajski filozofski fakulteti je intenzivno sodeloval tudi Čeh Josef Valentin Zlobický. V skladu s sklepom Dvorne študijske komisije, da bo uvajala študij sočasnih jezikov, in v skladu načrti, da bo na dunajski filozofski fakulteti ustanovljen Slovanski inštitut, je Zlobický najprej izdelal program študija slovanskih jezikov. Vendar Slovanski inštitut tedaj ni bil ustanovljen, pač pa stolica za študij češkega jezika in literature (1775).

Zlobický je kasneje še večkrat predlagal, naj bi se razširilo poučevanje slovanskih jezikov in literatur na dunajski univerzi v okviru posebnega inštituta. Leta 1801 si je prizadeval za tamkajšnjo slavistično stolico profesor grščine Franc Karl Alter iz Prage, po smrti Zlobického l. 1810 pa Jernej Kopitar. Želel je, da bi bila češka stolica zamenjana za slavistično, in naj bi jo zasedel J. Dobrovský. Naslednik Zlobického je postal na podlagi rezultatov natečaja J. N. N. Hromadko, urednik čeških Videnských novin in njene literarne priloge. Slovanska filologija je bila kot študijska smer s svojim prvim profesorom, kot je znano, Francem Miklošičem, uvedena na dunajsko filozofsko fakulteto l. 1849.

⁵ Češki deželni patriotizem, katerega skupni imenovalec je bila živa zavest o lastnem jeziku, je imel svoje začetke že v času humanizma. Tedaj so bili najvidnejši branilci češčine pravnik Viktorin Kornel iz Všeherda (1460–1520), slovníčar (1577) in etimolog iz 16. stol. Matouš Benešovský, slovníčar in prevajalec svetega pisma Jan Blahoslav (1523–1589) in slovaropisec Daniel Adam iz Veleslavina (1546–1599); v češki literarni zgodovini nosijo tudi poimenovanje *vlastenci humanizma* (Brťan 1939, Pražák 1946). Prim. tudi Honzak Jahić (2002: 16).

Zlobický je za študij češkega jezika predlagal svoj zasnovi jezikovnega pouka. Za tedanji čas je bil prevratna: vzporedno z jezikovnim poukom naj bi slušatelji poslušali predavanja iz zemljepisa, zgodovine, jezika in literature, primerjalno pa tudi druge slovanske jezike, predvsem zahodno- in južnoslovanske. Pouk slovnice je bil okleščen na najnujnejši pregled pravil, ker naj bi jezik študenti osvajali spontano na podlagi jezikovnih zgledov in v kontekstu zunajjezikovnega predmetnega in pojmovnega sveta; končni cilj učenja je bil naj bi poleg jezika »spoznali /.../posebnosti našega naroda« (Reichel 2004a: 29). Jezik je Zlobický pojmoval kot sestavni del družbe in njegovo usvajanje metodološko zasnoval kot celovit proces, v katerem so njegove sestavine v razmerju medsebojne odvislosti; zasnova spominja na pedagoška načela J. G. Herderja. Tako kot Zlobický je bil namreč tudi Herder na stališču, »da se jezika ne moremo učiti le iz slovnice, ampak tudi iz okolja, v živo.«⁶ Svoje dnevniške zapiske je Herder natisnil šele 1810 in so ostali brez odmeva, koncept Zlobického pa, četudi nikoli natisnjen, je prvi univerzitetni študijski program slavistike in zgled za tedanji študij izbranih sočasnih jezikov (Reichel 2004a: 29–30).

Zlobický je postal prvi univerzitetni učitelj češkega jezika in literature na dunajski filozofski fakulteti (1775). Pridobljeni položaj je vrh postopnega socialnega vzpona, ki ga je začelo učiteljevanje v plemiških družinah, sledil prevod nemškega strokovnega babiškega priročnika in nadaljeval načrt za delo Slovanskega jezikovnega in literarnega inštituta, ki ga je Zlobický napisal v kratkem času svojega učiteljskega dela na Terezijanski vojaški akademiji (1773–1775).

1.3 Josef Valentin. Zlobický se je rodil 14. februarja 1743 v Velehradu kot sedmi, predzadni otrok. Oče Antonín Sylván, višjega, vendar ne plemiškega stanu, je bil nadzornik gozdov v velehradskem cistercijanskem samostanu. Okolje je vplivalo na Jozefovo otroštvo, spoznaval je način življenja v samostanu, vsakdanjik menihov in molitve, prav tako je prišel v stik s tedaj še vedno živim Cirilovim in Metodovim slovanskim izročilom v Velehradu. Osemleten je bil prvič v Pragi in v tej dobi je bil prvič v stiku z nemščino, jezikom, katerega kasnejša zmožnost je postala sredstvo na poti k socialnemu vzponu. Prvo šolsko znanje je pridobil pri jezuitih iz Uherskega Hradišta, pozneje je prešel k piaristom v Mikulov in končal šolanje s filozofskim razredom v Brnu. Ob koncu srednje šole ni šel študirati, ampak je (ali iz osebnih ali iz finančnih razlogov) ostal na Moravskem in kmetoval. Ko se je sedemletna vojna med Avstrijo in Prusijo končala (1763) je začel na Dunaju študirati pravo, na filozofski fakulteti pa je tudi poslušal predavanja iz naravoslovnih predmetov, iz fizike, kemije in mehanike. Avstrijski slavist Walter Reichel (2004a) ni našel podatkov, ali je Zlobický študij tudi končal. Med študijem je bil domači učitelj, kar je omogočilo prestop v višje kroge dunajske družbe. Med drugimi se je spoznal tudi z zdravnikom Valentinom von Lebmacherjem; ta se je zaradi nestrokovnosti pri porodih zavzemal za prevod knjige o babištvu dunajskega porodničarja H. J. Crainza v češčino. Zlobický je na Lebmacherjevo prošnjo oskrbel prevod priročnika *Uvedení k pravému a dokonalému babímu umění* (Dunaj, 1772), ki je prvi med učbeniki te stroke. Prevod besedila, pomembnega za

⁶ Johann Gottfried Herder, *Journal meiner Reise im Jahr 1769* (Reichel 2004a: 29).

državo in njene državljane, je Zlobickému prinesel mesto učitelja češkega jezika in literature na Terezijanski vojaški akademiji (1773), zasnova študijskega programa slovanskih jezikov na načrtovanem dunajskem Slovanskem inštitutu pa mesto prvega univerzitetnega učitelja češkega jezika in literature na dunajski filozofski fakulteti (1775).

1.3.1 J. V. Zlobický je na filozofski fakulteti predaval češki jezik in literaturo v dvo-semesteralnem tečaju za študente, ki v znanju češčine niso bili popolni začetniki. Tečaj češčine je začel z uvodom v slovanske jezike, kjer je seznanjal z zgodovino in kulturo Slovanov in z lastnostmi slovanskih jezikov, med katerimi so bili upoštevani predvsem tisti, ki bili v Avstro-Ogrski monarhiji komunikacijsko sredstvo. V slavističnih predavanjih je bila središčna Velika Moravska, misija Cirila in Metoda ter slovanski pisavi glagolica in cirilica. Strokovna literatura, ki jo je pri predavanjih uporabljal, priča, da je imel dober pregled po sodobni strokovni literaturi. V sočasni znanosti se je na podlagi komparativističnih del filozofa G. W. Leibniza in filoloških spisov J. D. Michaelisa, J. J. Griesbacha, J. Ch. Adelunga in K. G. Antona živo razvijalo novo znanstveno področje – jezikoslovna (slavistična) komparativistika. Zlobický je poznal in študiral dela tedaj najboljših avtorjev, berlinskega polihistorja J. L. Frisheja (1666–1743) *Historia linguae Sclavonicae ...*(1727), univerzitetnega profesorja nemščine, retorike in zgodovine na Dunaju Slovenca J. S. Popoviča (1705–1774) *Untersuchungen vom Meere* (1750), profesorja univerze v Göttingenu A. L. Schlözerja (1735–1809) *Allgemeine Nordische Geschichte* (1771); slednji je bil v zadnji tretjini 18. stoletja tako za Dunaj kot za Prago največja avtoriteta na področju študija slovanskih jezikov (Večerka 2004b: 17).

Katero slovnico češkega jezika je uporabljal Zlobický? Pred izidom slovnice F. J. Tomse (1782), sta bili to slovnici avtorjev, ki ju je cenil, Vaclava Jandyta (iz druge polovice 16. stol., izšla šestkrat) in Jiříja Konstanca (1667); do slovnice svojega krajana, učitelja češčine na dunajskem kolegiju Theresianu, J. V. Pohla (izšla petkrat, prva izdaja 1756) je bil, tako kot J. Dobrovský, kritičen. Z letom 1789 je najavil svojo slovnico Dobrovský in Zlobický je čakal nanjo kot na svoj bodoči učni pripomoček, vendar je bil njen izid (1809) za Zlobického prepozen; bil je že na koncu življenjske poti (Vintr 2004a: 17–18). Kot učitelj je bil Zlobický najbrž priljubljen, saj so njegova predavanja obiskovali tudi Pohlovi študentje iz Theresiana, res pa je tudi, da so slušatelji po uradnem odloku lahko izbirali med predavanji češčine na univerzi in na Theresianu (Newerkla 2004a: 45).

1.3.1.1 V prvih letih svojega delovanja na dunajski univerzi je imel J. V. Zlobický velike znanstvene načrte. Nameraval je napisati kratko primerjalno slovnico slovanskih jezikov, obsežno slovnico češkega jezika, slovar češkega jezika, pregled zgodovine češke literature ter zgodovino moravskega tiska, Nobenega izmed načrtov ni uresničil, ker nobenega besedila ni dokončal. Razlog so bile prevelike delovne obveznosti. Zlobický je bil poleg predavateljskega dela na univerzi tudi uradnik češke registrature na Najvišjem sodišču, prevajalec jožefinskih zakonov v češčino, cenzor slovan-skou, predvsem čeških publikacij in privatni učitelj češčine v plemiških družinah.⁷

⁷ Kljub velikim delovnim obremenitvam in visokemu socialnemu položaju, se je kot oče desetih otrok (na Dunaju se je l. 1779 poročil z Aloisio Wypiorovo) celo življenje boril s finančnimi težavami (Reichel 2004: 31).

1.3.1.2 Vseslovansko slovnico s klasifikacijo slovanskih jezikov in njihovo zgodovino je Zlobický prvotno nameraval napisati sam. V temeljno literaturo za načrtovano delo spada poleg Frishejeve *Historia linguae Slavonicae ...* (1727) in Popovičevih *Untersuchungen vom Meere* (1750) predvsem *Allgemeine Nordische Geschichte* (1771) A. L. Schlözerja. Slednji, ki je bil v zadnji tretjini 18. stoletja tako za Dunaj kot za Prago največja avtoriteta na področju študija slovanskih jezikov (Večerka 2004: 17), ni bil pobuden samo s svojim slavističnim delom, ampak tudi za namero Zlobického, da napiše takšno delo. Nemški slavist je namreč naglasil, da obstajata samo dve središči za študij slovanskih jezikov, Dunaj in Petrograd, » kajti samo tu se najdejo ljudje, ki bi se leta prizadevno in vztrajno posvečali študiju slovanskih jezikov in bi kritično in s primerjalno metodo preštudirali ducat jezikoslovnih knjig in slovarjev. To je delo, za katerega tujec nima niti dovolj časa niti ustrezne izobrazbe, da bi postalo njegov poklic /.../« (Schlözer 1771: 330, cit. iz Newerkla 2004: 52). Na metodo nastajajočega dela pa so po vsej verjetnosti vplivala naslednja Schlözerjeva stališča: »Neobvezujoče si predstavljam, da bi poklicni slovanski jezikoslovec vzel I. deset slovanskih slovnice (toliko slovanskih narečij bi že lahko imelo svojo slovnico), pregledal posebej vsako poglavje, si izpisal zglede in pravila vsakega narečja in jih razvrstil. Tako bi sestavil npr. tabelo zaimkov, kot jih sklanjajo Hrvati, gornjelužiški Slovani, madžarski Slovani itd.«, na koncu pa dodal splošna, abstraktna pravila, kateri narodi se na tem področju jezika najbolj približujejo, kako se postopno oddaljujejo in kako je mogoče v duhu vsakega narečja razložiti razlike. Na ta način lahko nastane vseslovansko primerjalno jezikoslovje v več abecedah. Potem bi na podoben način izdelal II. splošni primerjalni slovar z etimološko zasnovo. Najprej bi poiskal najenostavnejši koren besede, potem opazoval, v katerem slovanskem narečju se še pojavlja in na tej osnovi sestavil celoto (Geschlechtsregister) z vsemi »potomci« v vseh znanih slovanskih jezikih. Obstoječe specialne slovnice in slovarji sicer imajo napake »/.../, vendar so za načrtovano delo uporabni. Na podlagi obstoječih slovarjev napišite najprej splošnega; to je edini način, da v bodočnosti nastanejo popolni specialni slovarji. Delo bo dolgočasno, težko in neveselo. Nimam pa prav nobenega nasveta, da bi bilo drugačno« (Schlözer 1771: 330, cit. iz Newerkla 2004: 52–53).

Že v začetku osemdesetih let je Zlobický zaradi prevelikih delovnih obveznosti načrte za primerjalno slovansko slovnico prepustil M. V. Šimku, učitelju češčine na terezijanski vojaški akademiji. Pri pisanju slovanske slovnice in zgodovine jezika je bil Zlobický svojemu krajanu in poklicnemu kolegu v veliko pomoč, v uporabo mu je ponudil svojo odlično knjižnico s 1700 naslovi. Šimek se je sicer odločil za delo in ga tudi pisal, vendar besedila nikoli ni končal. Razlogov je bilo več, predvsem finančni (premalo naročnikov za načrtovani natis) in moralni (premalo spodbude in pomoči, dvom v avtorjevo kompetenco). Odkritje neznanih Šimkovih besedil v sodobnosti, tj. rokopis osnove za slovansko slovnico, ki je mnogo bolj izdelan kot dosedaj znani, tisti, ki ga je imel J. Dobrovský, ter rokopis razmeroma obsežnega prvega dela spisa v lastinščini, prav tako pa tudi pričakovana objava korespondence M. V. Šimka (zlasti stiki s sorabistom K. G. Antonom), bodo gotovo prispevali k objektivnejši oceni Šimkovega jezikoslovnega dela (Newerkla 2004a: 53).

Tudi drugi jezikoslovni načrti Zlobického, obsežna slovnica češkega jezika, nemško-češki slovar ter pregled zgodovine češke literature, so ostali načrti. Uresničil jih je

generacijo kasneje mlajši in sposobnejši znanstvenik, J. Dobrovský,⁸ Zlobický pa mu je bil nesebično v pomoč. Dobrovskému je ponudil svoje obsežne zapiske, dragocena bohémica in slavica iz lastne knjižnice, prav tako pa tudi svoje obsežno češko leksikalno gradivo, ki ga je leta zbiral. Gradivo z gesli kaže na dve slovarski zasnovi, češkega razlagalnega in dvojezičnega češko-nemškega slovarja. O slednjem priča popolnoma nova najdba, nedokončan rokopis češko-nemškega slovarja Zlobického v knjižnici praškega Narodnega muzeja; najdba rokopisa je tudi dokaz več, da se je Zlobický celo življenje ukvarjal z leksikografskim delom (Vojtová 2004a: 70–75). Iz avtorjevega gradiva, prav tako pa tudi iz (dolgoletne obsežne) korespondence med Zlobickým in Dobrovským (Patera 1908, Vintr 2004a: 420–424), je razvidno, da je imel Zlobický kot leksikograf zelo odprt, liberalen odnos do češke knjižne leksike in njenega popisa (tudi pod vplivom avtoritete J. Ch. Adelunga in zasnove njegovega slovarja, 1774–1778), in tako delovno usmeritev izpričuje tudi njegov rokopisni slovar. Ne obsega samo knjižne leksike, pač pa tudi narečno,⁹ in poleg avtentičnega sodobnega češkega jezika iz vsakdanje rabe ali izpisanega iz sočasne literature (Dobrovský), upošteva tudi starejšega, iz prejšnjih slovarjev (Rose, Tomse, Thama, Veleslavina, Vusína in starejše literature (Dalimilova kronika, Komenský, Balbín). O leksikalni širini slovarske zasnove priča zajetje terminov (pravni, naravoslovni), frazemov, stalnih besednih zvez z redkimi pomeni, čeških in tujih zemljepisnih imen. Avtorjevo jezikovno kompetenco dokazuje tudi novotvorba, v kateri so upoštewane zakonitosti češčine, hkrati pa je razvidno, da njihov tvorec ni imel dovolj priložnosti za aktivno rabo češkega jezika, kar kažejo nekatere tvorjenke, tvorjene ne glede na avtentično rabo (npr. neologizmi, ki so ostali variante: *podávadlo* 'vrsta vil' poleg *podávka*; *bosochodý* poleg *bosonohý*) (Vojtová 2004a: 70–71, 75).

Navedena slovarska zasnova je razvidna tudi pri avtorjevem dopolnjevanju in popravljanju obstoječih starejših slovarjev, tiskanega slovarja F. Tomse¹⁰ in rokopisnega V. J. Rose,¹¹ pri dopolnitvah obeh slovarjev pa so bile dodatno upoštewane tudi pripombe (slovnične in slovarske), ki jih je imel Zlobický kot uporabnik slovarja, kot učitelj in prevajalec. Oba slovarja z vpisi Zlobického je kot enega izmed poglavitnih leksikalnih izvorov svojega češko-nemškega slovarja (1835–1839) uporabil J. Jungman (Vojtová 2004a: 78–79).

Na vprašanje, kakšna je bila češčina Zlobického, lahko odgovorimo samo na podlagi maloštevilnih čeških besedil iz ostaline Zlobického, to so prevodi, največ jožefinskih zakonov. Kot je znano, je bil eden izmed njegovih prvih prevodov, *Všeobecný řad*

⁸ J. Dobrovský, *Geschichte der böhmischen Sprache von Joseph Dobrowsky*, Prag 1790; *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur von Joseph Dobrowsky*, Prag 1792; *Geschichte der böhmischen Sprache und Ältern Literatur von Joseph Dobrowsky*, Prag 1818; J. Dobrovský, *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, Prag 1809; J. Dobrovský, *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, Prag 1819; J. Dobrovský, *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch*, Ester Band, Prag 1802; J. Dobrovský, *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch*, Bd. 1. A – K, Prag 1821, Bd. 2. L – Z, Prag 1821.

⁹ Med rokopisi iz zapuščine Zlobického je tudi rokopis *Böhmischer Dialekt*, v katero je avtor zapisoval podatke o knjigah, ki so obveščale o čeških narečjih (Vojtová 2004: 73).

¹⁰ Franz Tomsas *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch.deutsch-und lateinischen Sprache*. Mit einer Vorrede von Heren Rektor Joseph Dobrowsky, Prag 1791.

¹¹ V.J. Rosa (1630/31–1689), rokopisni slovar *Thesaurus linguae Bohemicae*.

soudní pro Čechy, Moravu, Slezsko, Rakousy ...(1781), predmet javne kritike Dobrovského (1786). V oceni je kritik zapisal, da je prevod nekaterih delov nerazumljiv brez pomoči izvirnega nemškega besedila, da sta avtorjev besedni red in stava strukturnih sestavin stavkov nečeška in da je tako tudi besedje. Hiperkritična je bila odklonitev nekaterih starih rabljenih čeških izrazov (*spor, příloha, obsah*) in neupravičena njihova zamenava z besedami *rozepře, příložení, obsažení*; beseda *zákon* je bila pri kritiku zožena na biblijski pomen 'testament' (Vlček 1960: 151). Strokovna javnost je mnenje Dobrovškega o češčini Zlobického sprejela in ponavljala. S tem je bila v javnosti ustvarjena njegova neobjektivna podoba (»naslednik Pohla«), četudi so ga sodelavci in sodobniki (med njimi tudi Dobrovský in Kopitar) cenili kot strokovnjaka z velikim pregledom po strokovni literaturi in zlasti obsežnim poznavanjem rokopisnih in tiskanih besedil češke zgodovine (Vintr 2004b: 21–22).

Nova sodobna analiza jezika čeških prevodov Zlobického (Pleskalová 2004a: 61–69) je avtorja rehabilitirala. V analizi je izpostavljeno, da je jezik Zlobického češčina na prelomu baročne in prerodne dobe tik pred kodifikacijo nove češčine Dobrovškega. Zlobický je poznal večino starejših in sodobnih čeških slovníc in jih je pri prevajanju in poučevanju češčine tudi uporabljal, največ slovnico sočasne knjižne češčine F. J. Tomse (1782). Kot je znano, je zelo cenil baročne slovnice (Vaclava Jandyta, Jiříja Konstanca), izmed sodobnih pa Tomsovo, ker so bile opis avtentičnega jezika, jezika v rabi v določenem času, sam pa je bil uporabnik češčine, učitelj in prevajalec. Prevodi pravnih in vojaških besedil Zlobického so pisani v visokem stilu humanistične češčine jezika Kraljevske biblije, v jeziku najstarejšega avtorjevega prevoda, poljudnostrokovnega (babiškega) učnega pripomočka, ki je bil pisan v srednjem stilu, pa izkazujejo tudi lastnosti sočasnega jezika (diftongizirani *-ej* v osnovi besed, npr. *hejbati*, *zoženi i*, npr. *dýlka, při některým porodě*, feminizirane oblike pridevniki sr. spola v množini, npr. *srostlé dvojčatka*, pri glagolih zanikani *nejní* knjižnega trdilnega *jest*, v 3. os. mn. prednostna končnica *-ejí*, npr. *oni činějí, ležejí*). V izboru jezikovnih sredstev (arhaizmi, zgledi iz govornega jezika) prevodov je razvidna avtorjeva namera in sposobnost stilno členiti zgodnjeprerodno češčino.

V novi sodobni oceni prevodne češčine Zlobického pa je tudi ugotovljeno, da so bile kritične pripombe Dobrovškega osnovane. V skladnji se namreč namera Zlobického pisati v visokem izdelanem slogu ni posrečila. Prepričanje, da k visokemu stilu spada dosledna raba sintaktičnih latinizmov (npr. stava glagola na koncu povedi), avtorju v besedilih ni dovolilo upoštevati naravnega vrstnega reda češke povedi z izhodiščem in jedrom; pri stavi glagola na koncu povedi je mogoč tudi vpliv nemške predloge. Izvirnik je ponekod zakrivil tudi manjšo razumljivost besedila. V skladnji jezika prevodov je opazna tudi raba številnih zloženih slavkov, razvitih prilastkov, različnih, tudi manj rabljenih veznikov (npr. *jak mile*); izpostavljena jezikovna sredstva pričajo o avtorjevih predstavah o skladnji in hkrati tudi o iskanju primernih rešitev (Pleskalová 2004a: 65–69).

Zlobický je postal cenzor za češke in poljske knjige takoj, ko je zasedel mestouniverzitetnega profesorja na dunajski univerzi (1775), saj je po cesarski naredbi spadalo med dolžnosti univerzitetnega učitelja, kar je bil do konca kariere (1810), za njim je prevzel delo vladnega cenzorja J. Kopitar. Ker o cenzorskem delu Zlobického niso

ohranjeni nobeni pisani viri, se ne ve niti, katere knjige je cenzuriral in kako. Na podlagi podatka, da je bilo v šestih letih (1804–1809) na seznamu prepovedanih knjig 1720 naslovov, da je bilo med knjigami 75 naslovov slovanskih in so bile napisane v poljskem jeziku, bi lahko ocenili, da je bil Zlobický češkim knjigam naklonjen in je pomagal pri njihovem natistu (npr. pri knjigi *Nová kronika česká* F. M. Pelcla) (pismo Pelcla Zlobickému, 31. 7. 1800). Prav tako je bil naklonjen svojim krajanom in češkim stvarjem ter je bil s svojimi zvezami in poznavanjem okoliščin pomoč pri povezavah češkega prostora in dunajske oblasti (npr. uspešna pridobitev dovoljenja za gradnjo prvega češkega gledališča v Pragi, 1786).

Dejstvo, da je imel Zlobický kot cenzor pristop k vsem književnim delom tistega časa, je pripomoglo k temu, da je spadal med najbolj izobražene ljudi svojega časa (Reichel 2004a: 37–38).

Osebna knjižnica Zlobického je bila v avstrijskih okoliščinah okoli leta 1800 edinstvena. Zbirka je z nakupi, izmenjavami in darili preseгла 20 tisoč zvezkov, med njimi je imela tudi čez 1500 slovanskih. Med slovanskimi izpostavljam o češke prvotiske, Kraljevsko biblijo, dela Komenskega, Lomnického, Kadlínského, zbirko čeških slovníc (Nejedlý, Pelcl, Pohl, Rosa, Tham, Tomsa) in slovarjev (Rosa, Tomsa, Vrleslavín, Vusín, Wiedeman), od slovanskih slovníc, slovaško, poljsko, lužiškosrbsko, rusko, srbsko. Knjižnica je bila pravi raj za mnoge tedanje filologe. »/.../ Ne poznam nobenega drugega človeka, ki bi imel toliko sreče in veselja z zbirateljstvom in bi bil tako prijazen, da kar zbere, tudi deli z drugimi – razen Vas« (Dobrovský v pismu Zlobickému, Patera 1908: 43).

Po smrti Zlobického je družina poverila J. Kopitarja, naj knjižnico proda. Kopitar, ki se je sicer tudi sam zanimal za nakup, je pred prodajo izdelal katalog knjig in dopisov. Namesto honorarja je od družine Zlobického dobil nekaj knjig, Polikarpov trojezični slovar, Heymov ruski slovar, Bandtkov nemško-poljski slovar, Tomsov češki leksikon, hrvaške slovarje, Belostenčev, Jambrešičev, Voltičev, in Novi zakon Štefana Kuzmiča.

1.3.2 Zaključek

V besedilu je prikazana vloga, ki jo je ob koncu 18. stoletja v idejnih in družbenih okoliščinah razsvetljenega absolutizma v Avstrijsko-Ogrski monarhiji, na Dunaju, imel Josef Valentin Zlobický (1743–1810), od l. 1775 prvi profesor češkega jezika in literature na dunajski univerzi, cenzor slovanskih, predvsem čeških publikacij ter prevajalec jožefinskih zakonov. Pedagoško delo Zlobického dokazuje prizadevanje za javni položaj češkega jezika v habsburški monarhiji; tudi Dunaj ga je omogočal večjem obsegu in na višji ravni, kot bi bilo pričakovati. Njegova jezikoslovna (večinoma rokopisna) besedila in zapiski kažejo začetke univerzitetnega slavističnega in bohemističnega študija ter avtorjevo skrb za sodobna komparativna slavistična in normativna bohemistična dela. Jezik čeških besedil Zlobického dokazuje novejša stališča, da primerjava srednje knjižne češčine iz zadnjih desetletjih 18. stoletja z novo knjižno češčino izpričuje kontinuiteto razvoja češkega knjižnega jezika. Kot pripadnik kulturne elite je bil Zlobický odlična zveza med oblastjo na Dunaju in kulturno elito v češkem prostoru (J. Dobrovským, V. F. Durychom, F. M. Pelclem in drugimi), strokovno pa pobudnik

in zanesljiv pomočnik pri jezikoslovnem delu (J. Dobrovský, M. V. Šimek). Z J. Kopitarjem povezuje Zlobického prizadevanje po stolici za slovanske jezike na dunajski filozofski fakulteti, dejstvo, da sta bila oba cenzorja slovanskih publikacij na Dunaju ter ambicioznost, načitanost in znanje, ki so razvidni tudi iz njunih bogatih knjižnih zbirk.

LITERATURA

- BRŤAŇ, R., 1939: *Barokový slavizmus*. Praha.
- CIPERLE, A., 1979: Razvoj slovenskega školstva v obdobju preroda. *Zbornik Obdobja 1.*, Ljubljana: Znanstveni inštitut, 430–439.
- HONZAK JAHÍČ, J., 2002: Marko Pohlin in Václav Rosa, *Slavistična revija 50/1*, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 9–28.
- HLAVAČKA, M., 2004b: Josef Dobrovský a jeho doba aneb proměny doby a Dobrovského limity. *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavivorum*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 22–31.
- KORUZA, J., 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- NEWERKLA, S. M., 2004a: Josef Valentin Zlobický v kruhu svých předchůdců a současníků. *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 42–60.
- PATERA, A., 1908: *Korespondence Josefa Dobrovského. Díl I. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*. Praha.
- PETRBOK, V., 2004a: Příspěvek vídeňských a vídeňskonovoměstských bohemistů k české literární historii, bibliografii a knihopisů v letech 1770–1810, *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 80–100.
- PLESKALOVÁ, J., 2004a: Jazykovědné zájmy Josefa Valentina Zlobického. *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 61–69.
- POHLIN, M., 1768: *Kraynska Gramatika, das ist Die Crainerische Gramatik*.
- PRAŽÁK, A., 1946: *Národ se brnil. Obrany národa a jazyka českého*. Praha: Sfinx.
- REICHEL, W., 2004a: Josef Valentin Zlobický – první profesor českého jazyka a literatury: život, působení a zásluhy na pozadí osvícenství. *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 24–41.
- VEČERKA, R., 2004b: Dobrovský. *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavivorum*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. 15–21.
- VINTR, J., 2004a: Josef Valentin Zlobický – zapomenutý český vlastenec z osvicenské Vidně. *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 13–24.
- VOJTOVÁ, J., 2004a: Lexikografické zájmy Josefa Valentina Zlobického. *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození*. Praha: Academia. 70–79.

SUMMARY

The paper outlines the role of Josef Valentin Zlobický (1743–1810) in Vienna at the end of the 18th century, in the ideological and social circumstances of the enlightened absolutism of the Austro-Hungarian monarchy. Zlobický was the first professor of Czech language and literature at the University of Vienna from 1775, the censor of Slavic, mainly Czech publications, and translator of the Josephine Laws. His pedagogical work shows the aspiration for the public status of Czech in the Habsburg Monarchy. Vienna permitted it to a greater extent and on a higher level than one might have expected. His linguistic (mainly manuscript) texts and notes show the beginning of university-level Bohemistic and Slavic studies and the author's interest in contemporary comparative Slavic and normative Bohemistic works. The language of Zlobický's Czech

texts proves the more recent position that the comparison between the Middle Standard Czech of the last decades of the 18th c. and the new Standard Czech shows the continuity in the development of Czech language. As a representative of the cultural elite, Zlobický was an excellent link between the Viennese government authorities and the cultural elite in the Czech lands (J. Dobrovský, V. F. Durych, F. M. Pelcl, and others), while from the scholarly point of view he was the initiator and a reliable collaborator in linguistic work (J. Dobrovský, M. V. Šimek). He and J. Kopitar shared the aspiration to establish a Slavic chair position at the University of Vienna as well as ambition, erudition, and knowledge, as is evident from their rich book collections.